

Aristoteles *Nikomakhos'a Etik: Ahlak Ve Siyaset Üzerine Bir İnceleme*

İnceleyen: Ebru Aydın Çağlıyan

Nikomakhos'a Etik

Yazar: Aristoteles Çeviri: Saffet Babür

Bilgesu Yayınları, 2009, İstanbul, 240 s.

9944795005

Giriş

Aristoteles MÖ. 384'te Khalkidike yarımadasında, Stageira'da hekim bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Onun doğa bilimlerine ve biyolojiye olan yoğun ilgisi ailesine dayandırılarak açıklanmaktadır (Ross, 2014:18). Aristoteles on sekiz yaşındayken Platon'un ünlü okulu Akademeia'ya girmiştir ve orada uzun yıllar Platon'un en gözde öğrencilerinden biri olmuştur. Yıllar sonra Akademeia'nın başkanı Platon'un yeğeni Speusippos olunca, oradan ayrılmış ve Lykeion'da kendi okulunu kurmuştur. Aristoteles MÖ.343'te Makedonyalı Filip tarafından oğlu İskender'in (Büyük İskender) eğitimini üstlenmesi için Pella'ya çağırılmıştır (Copleston, 2013: 9). Büyük İskender tahta geçtikten sonra Atina'ya dönmüş orada, Liseum'da yeni okulunu, Liseum'u kurmuştur. Burada öğrencileriyle yürüyerek felsefe yapma geleneğini başlatmıştır (Laertios, 2007: 209). Aristoteles ve öğrencileri yürüyerek felsefe yapma tarzından dolayı Peripatetikler (oi Peripatetikoi, yürüyenler) diye adlandırılmıştır; okul ise Peripatos olarak da bilinmektedir. Aristoteles'in verdiği dersler akroamatik ve eksoterik dersler olarak ikiye ayrılmaktadır. Sabah öğrencilerle birlikte yapılan en güç felsefi sorunların tartışıldığı dersler akroamatik derslerdir (mantık, fizik ve metafizik vb.) ve ileri düzeydeki öğrencilerle birlikte yapılır. Öğleden sonra ve akşamları geniş bir halk topluluğunda yapılan dersler ise eksoterik derslerdir ve burada herkes tarafından anlaşılan konular (retorik, sofistlik, politika vb.) işlenmektedir (Ross, 2014: 23).

323 yılında İskender'in ölümüyle birlikte Atina adeta Makedonya düşmanı haline gelir ve Aristoteles'in Makedonya ile ilişkileri Atinalıları rahatsız eder. Kısa süre sonra Aristoteles yazdığı bir şiir ve mezar taşı yazısına dayanan dinsizlik suçlamasıyla mahkemeye verilir. Sokrates'in haksız yere idama mahkum edilmesinin ardından Aristoteles Atinalıların felsefeye karşı ikinci bir cinayet işlemelerine engel olmak için Khalkis'e yerleşir ve orada ölür (Ross, 2014: 25).

Aristoteles'in zengin bir düşünme müfredatı vardır, o pek çok konuda eser vermiştir. Eserleri üç ana grupta tasnif edilebilir: a-Varlık ve doğa üzerine olanlar: Fizik, Gök

Üzerine, Oluş ve Yok oluş Üzerine, Ruh Üzerine b-Mantık ve epistemoloji üzerine olanlar: Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topikler, Sofistik Delillerin Çürütülmesi, c-Siyasi hayat ve ahlak üzerine olanlar. Aristoteles'in siyaset hakkındaki eserleri Politika ve Atinalılar'ın Devleti'dir. Bu son kitap anayasalar koleksiyonunun bir kısmıdır. Aristoteles'in ahlakla ilgili incelemeleri ise şunlardır: Nikomakhos'a Etik, Magna Moralia ve Eudemos'a Etik. Birçok felsefe tarihçisi Eudemos'a Etik kitabının Aristoteles'in öğrencisi Eudemos tarafından onun derslerinin yayınlanmış hali olduğunu belirtir.

Nitekim Nikomakhos'a Etik kitabının da Aristoteles'in öğrencileri tarafından yayınlanmış olması muhtemeldir. Magna Moralia kitabının Aristoteles'e ait olup olmadığı ise tartışma konusudur.

Aristoteles'in mantık, siyaset, varlık ve ahlak alanındaki görüşleri bugün özellikle felsefe camiasında hala ilgi görmektedir. Aristoteles Poetika adlı eserinde bize bir sanat eserini değerlendiren kullanabileceğimiz bir ölçüt sunar. Nitekim Poetika'da şunu söyler: "Ağırbaşlı ve soylu bir karaktere sahip olan bir sanatçı ahlakça iyi ve soylu kişilerin iyi ve soylu eylemlerini taklit eder" (Aristoteles, 2010: 17). Bu yaklaşıma göre sanat eserinin amacı kişide sırf estetik bir haz yaratmak değildir. Sanat eseri ve Aristoteles'in özellikle incelediği tragedya, seyircinin kendine ilişkin bilince ($\gamma\nu\theta\iota\ \sigma\epsilon\alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$, gnothi seauton, kendini bil) ulaşmasının bir aracıdır. Sanat eseri aynı zamanda kişinin ruhunu arındırarak onun daha yüksek zihinsel ve ahlaki bir kavrayışa erişmesini sağlamalıdır. Aristoteles'in sanat eserlerine bu yaklaşımı sanatın her alanında ortaya koyulan eserlerin değerlendirilmesinde kullanılabilir. Onun bu görüşlerinin günümüzde özellikle sinema çalışmaları yapılırken faydalı olacağı ortadır. "Hangi filmler seyircinin daha yüksek zihinsel ve ahlaki kavrayışa erişmesini sağlayabilir?", sorusunu yanıtlamak için de Aristoteles'in ahlak öğretisini hatırlamak gerekir. Onun ahlak hakkındaki en önemli şüphesiz eseri Nikomakhos'a Etik kitabıdır. Bu çalışma da Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik kitabını tanıtmayı amaçlamaktadır. Eserin adı Aristoteles'in oğlu Nikomakhos'tan gelmektedir. Eser toplamda on kitaptan oluşur. Aristoteles bu on kitap boyunca iyi, doğruluk, mutluluk, erdem, adalet ve siyaset konularını birbirleriyle ilişkilendirerek derinlemesine tartışır.

1. NİKOMAKHOMAS'A ETİK KİTABI VE ARİSTOTELES'İN AHLAK ANLAYIŞINA GENEL BİR BAKIŞ

Aristoteles Nikomakhos'a Etik'te doğru yaşama hakkında önemli tahlillerde bulunmuştur. Peki doğru yaşama niye araştırma konusu edilmiştir? Çünkü insanlar içgüdülerine, arzularına, ihtiraslarına (pathos) göre yaşama eğilimindedir. İnsan, hazı arar, acıdan kaçır. Herkes ihtirasları yönünde eylemlerde bulununca da insanlar arasında çatışmalar, gerginlikler olur; sonuçta huzur kalmaz; o toplulukta sulh olmaz, insanlar mutsuz olur. Bu tarz yaşama mümkün olan tek yaşama tarzı değildir.

Aristoteles'e göre doğru yaşamanın esası ihtirasları, duyguları akıl tarafından kontrol etmektir; her türlü aşırıktan kaçınmak ve doğru ortayı tespit edip ölçülü (itidalli) bir şekilde yaşamaktır. Erdem (arete) budur. Erdem, akıl vasıtasıyla doğru ortayı tespit edip doğru tercih etmektir ve doğruyu yapa yapa, insanın bu tarz yapmayı alışkanlık haline getirmesidir ve böylece doğruyu yapmanın insanda huy (tabiat) haline gelmesidir. Mutluluk da erdemli yaşamaktır.

İnsanı diğer canlılardan ayırt eden vasfı aklıdır. Ruh (psykhe) akla (nous) uyduğu ölçüde mükemmelleşir. Ruhun mükemmelleşmesi ve tam olması ise erdemdir. Ruh eylemlerde akla

uyduğu takdirde eylemler doğru (hakkaniyetli) olur; bu durum karakter erdemidir.

Düşünme akla uyduğu takdirde insan gerçeği daha iyi idrak eder; bu da düşünce erdemidir yani düşüncenin tam, eksiksiz ve mükemmel olması halidir. Mutluluk içgüdülere ve ihtiraslara göre değil akla göre ölçülü yaşamak ve düşündürmektir. Son tahlilde ruhun gayesi (telos'u) de budur.

İşte Aristoteles'e göre şehir hayatı bu esasa göre düzenlenmelidir. Politikacının (şehir, polis yöneticisinin) görevi vatandaşı bu gaye istikametinde yönetmesi, onların mutlu olmasını sağlamasıdır. Aristoteles bu kitapta doğru yaşama tarzını araştırıyor ve müşterek hayatın çeşitli boyutları için doğru yaşama ilkelerini tespit etmeye çalışıyor.

Şimdi Aristoteles'in bu düşüncelerinin detaylarını görelim:

2. ARİSTOTELES'E GÖRE GENEL OLARAK İYİ

Aristoteles ahlak araştırmasına her faaliyetin, her işin bir gayesi vardır diye başlar. Aristoteles bunu "Her eylem ve tercihin bir iyiyi (agathon) arzuladığı düşünülür" şeklinde ifade ediyor. (Aristoteles, 2009: 9). Mesela tıbbın amacı sağlıktır, gemiciliğin amacı nakliye, askerliğin amacı zaferdir, iktisadi faaliyetlerin amacı zenginliktir. Siyaset ise bütün bu faaliyetleri kapsar (Aristoteles, 2009: 10). Bu araştırma yani ahlak araştırması aslında bir siyaset araştırmasıdır. Her bilgi ve tercih iyiyi arzuladığına göre (yani bir gayesi olduğuna göre) siyasetin gayesi nedir? (Aristoteles, 2009: 11).

Bazı seçkin insanlar nihai gayenin mutluluk olduğunu söylüyorlar. Ama mutluluk ihtilafli bir konudur. Herkesin mutluluk anlayışı aynı değil Zira farklı yaşam tarzlarına göre "iyi" ve "mutluluk" anlayışı farklıdır. Aristoteles yaşam tarzlarını üç ayrı grupta tasnif etmektedir (Aristotle, 1972: 4-5).

1-Avamanın (yani çoğunluğu teşkil eden kaba saba insanların sevdiği ve arzuladığı) hazdır. Onlar bu tür bir hayat ister. 2- Seçkinlerin ve eylem adamlarının beğendiği yaşama tarzı politikadır. (Politika kelimesi polis (şehir)'den gelir. Politika, şehir (polis) idaresi ile ilgilenme, şehir yönetme demek. Politik hayatla ilgilenen kimselerin amaçladığı ve değer verdiği şereftir (onur). 3- Üçüncü yaşama şekli ise teoria yaşamıdır (Aristoteles, 2009: 12). Teoria kelimesi teoros'tan gelir. Teoros eski Atina'daki Olimpia yarışmalarını seyretmek için başka şehirden gelenler ve Atinalı olmayanlar müsabakalara katılmamış, sadece stadyumdan seyredebilirlermiş. Böylece teoria, "teoros'un yaptığı" anlamına gelmiştir yani faaliyete katılmadan uzaktan seyretmek anlamına gelmektedir. Aristoteles teoria hayatı ile gerçeği araştırmaya, gerçek üzerine düşünmeye adanmış bir hayatı kastetmektedir.

2.1. İyi Nedir? İnsana Özgü İyi Nedir?

Aristoteles bundan sonra iyinin ne olduğu üzerine düşünür. Madem herkes iyiyi amaçlıyor bu iyinin genel olarak mahiyeti nedir? Aristoteles'in vardığı sonuç şudur: "iyinin ortak bir geneli bulunamayacağı ve bir tek iyi olamayacağı açıktır." (Aristoteles, 2009: 13).¹ Ve farklı faaliyetlerde, farklı işlerde farklı iyiler yani amaçlar vardır, sonucuna varıyor (Aristoteles,

¹ Bu bağlamda Aristoteles Platon'un adını anmadan onun *Politeia* adlı diyalogunda ileri sürdüğü iyi anlayışını eleştirir (Aristoteles, 2009, s.13-14).

2009: 16).

Hatırlatalım Aristoteles iyi kelimesi ve amaç kelimesini sık sık birbirinin yerine kullanmaktadır. Aristoteles iyi ve amaç farklılığı konusuyla ilgili olarak şu misalleri verir: tıpta iyi yani istenen amaç sağlıktır, askerlikte amaç zaferdir, mimarlıkta ise evdir (binadır). Görülebileceği gibi her bir faaliyetin amaçları birbirinden farklıdır ve çoktur.

Aristoteles bu bağlamda insana has iyinin ne olduğunu, yani insanın yapısına göre gayesi, telos'unun ne olduğunu araştırır. Her meslek grubunun kendine göre bir işi var. Mesela marangozlar eşya yapar, ayakkabıcılar ayakkabı yapar vs. Peki "insanın bir işi yok mudur?" (Aristoteles, 2009: 17-18). Aristoteles'in burada iş sözüyle kastettiği meslek türü iş değildir, kastettiği insana özgü faaliyettir. İnsana özgü faaliyet 'yaşamak, beslenmek, büyüme' dersek yanlış olur, zira bitkilerde de, hayvanlarda da bu özellik var. Eğer insana özgü olan 'duygulara sahip olma' dersek, bu da yanlış olur; zira hayvanlarda da duygu var. Şu halde insana özgü faaliyet (iş) sadece insanda olup da diğer canlılarda olmayan bir özellik olmalıdır. Peki bu farklı özellik nedir? İnsanın bitkilerden ve hayvanlardan farkı, yani 'insanın işi' (insanı insan yapan özellik) ruhun akla uygun faaliyetidir. Yani insanın insani fonksiyonu akla uygun fiilde bulunabilmesidir (Aristoteles, 2009: 18).

Aristoteles'e göre mutluluk konusu insani iyi ile ilgili bir konudur. İnsani iyi ise ruhun erdemli faaliyetidir. Üstelik ruhun erdemli faaliyetini hayat boyu sürdürmesidir. Mutluluk da işte bu durumla alakalıdır.

3. MUTLULUK

Aristoteles'e göre mutluluk ruhun erdeme uygun bir tür faaliyetidir. Bu sebeple hayvanlara mutlu denemez. Keza, bir çocuk da mutlu olamaz, çünkü yaşından ötürü erdemli olmayı bilemez (Aristoteles, 2009: 22). Mutluluk kendisi amaç olan, kendine yeten, kendisi için istenen bir durumdur (Aristoteles, 2009: 17). Aristoteles bu izahı şunun için yapıyor: her işte, her faaliyette bir amaç (iyi) var. Mesela tıpta amaç sağlıktır, askerlikte zaferdir vs. Peki mutlulukta böyle bir amaç var mı? Yok. Çünkü mutluluk kendisi için istenir; kendisi amaçtır. Yani mutluluğu istemede mutluluktan daha başka bir şey yoktur. Çünkü mutluluk en iyi, en güzel ve en hoş olan şeydir (Aristoteles, 2009: 21).

Aristoteles bu bağlamda mutluluğun a- öğrenilebilen veya başka bir şekilde gerçekleştirilebilen bir şey mi? b- Yoksa, "tanrı vergisi veya tesadüf sonucu mu olduğu" sorusunu sorar (Aristoteles, 2009: 21). Mutluluk doğuştan, tanrı vergisi değildir, erdemle ya da belirli bir öğretim ya da eğitimle gelse bile, gene de en tanrısal şeylerdendir (Aristoteles, 2009: 22).

Bu konuda bir diğer husus da şudur: bir insanı mutlu olarak vasıflandırabilmek için, onun hayatının tamamını bilmek gerekir. "Nitekim yaşamda pek çok değişiklik oluyor, talihin türlü cilveleriyle karşılaşılıyor ve olabilir ki en parlak durumda olan kişi bile yaşlılığında felakete uğrar" (Aristoteles, 2009: 22).

Hayat boyu insanın başına pek çok şey gelir. Talih bazen insana nimet sunar, bazen de külfete ve sıkıntıya uğrarız. Ama Aristoteles'e göre mutlu olmak ya da mutsuz olmak bunlara bağlı değildir. Mutluluk için önemli olan erdeme uygun etkinliklerdir; erdeme aykırı faaliyetler mutsuzluk yaratır (Aristoteles, 2009: 24). İyi ve akli başında olan kişi talihin cilvelerine (hayatın getirdiği zahmetlere) şerefli bir şekilde katlanır. Hayatın nimetleri ise onu şımartmaz (Aristoteles, 2009: 25).

Mutluluk ruhun kendisi amaç olan erdeme uygun etkinliğidir. Mutluluk erdemle ilgili olduğuna göre erdemın araştırılması gerekir. Erdem (arete) ise ruhun mükemmelleşmesi, tam olması anlamına gelir. Erdem ruhun işlevini tam olarak gerçekleştirmesi halidir; ruhun eksiksiz olması halidir.

3.1 Mutluluk, Ruh ve Akıl İlişkisi

Burada ilkin Aristoteles'in ruh kelimesi ile ne kastettiğini kısaca açıklayalım. Aristoteles ruh ile dinlerdeki ölünce bedenden çıkıp öte dünyaya gittiğine inanılan ruhu kastetmiyor. Ona göre ruh (psykhe) bedenin canlılığıdır; bedendeki hareketliliği sağlayan unsurdur. Peki ruhun erdemli olması, mükemmel ve tam olması ne demek? Ruhun erdemli olması ruhun akla uyması demektir. Aristoteles'e göre ruhun akla uyabilecek iki yanı vardır: a- Ruhun düşünce faaliyetinde akla uyması, yani ruhun asıl akıl sahibi yanı, b-Ruhun aklın sözünü dinleyen yanı (Aristoteles, 2009: 29).

Bu konuyu biraz açalım, Aristoteles ruhu iki kısma ayırarak inceler: Ruhun akıldan yoksun yanı ve ruhun akıl sahibi yanı. Buna ek olarak ruhun akla uyabilen bir yanından da söz eder. (Aristoteles, 2009: 28).

Ruhun akıldan yoksun yanı ile kastettiği bedenin beslenme ve büyüme faaliyetidir. Bu özellik sadece insanlarda değil bitkilerde de vardır. Halbuki Aristoteles insana ait olan mükemmelliği, yani erdemi (arete) arıyor. Bu ise 'insana has olan akıl'dır. Şu halde erdem (tamlık, mükemmellik) insanın akıllı kısmında aranmalıdır.

Aristoteles'e göre ruhun akıllı olmamakla beraber akla uyabilen bir yanı da vardır: ruhun akla uyabilen yanı. Bu kısım insanın arzu, duygu ve iştah yanısıdır; yani psişik yapımızdır. Bu yan akıllı değildir ama bazen aklın sözünü dinleyip ona uyabilir (Aristoteles, 2009: 28). Aristoteles'e göre hayvanlarda da şehvet olur ancak onlar akla uymaz. İşte bu arzular kısmı eğer akla uyuyorsa (aklın hakimiyetine girerse) o zaman ruh erdemli olur. Aristoteles arzuların akla uyması haline karakter erdemi demektedir. Yani, insanın psişik yapısının akılla terbiye edilmiş olan, akla uygun eyleyen kısmı. Psişik yapının mükemmelliği akla uymakla gerçekleşir.

Aristoteles ruhun akıl sahibi olan yanını izah etmemiştir: (Aristoteles, 2009: 29). Akıl nasıl bir unsurdur? Eylemleri ve düşünceleri nasıl etkiliyor hususunun açıklaması yoktur. Aristoteles bunun yerine doğrudan sadece düşünme erdemlerini saymıştır. Bunlar bilgelik, doğru yargılama ve akıllı başındalıktır (Aristoteles, 2009: 29).

Bu tespitten sonra Aristoteles'in ruhun kısımları hakkında söylediklerini şemalaştırabiliriz:

RUHUN KISIMLARI

1. Ruhun Akıldan yoksun yanı

a- Beslenme ve büyüme (Bu özellik bitkilerde de var.)

b- Arzu ve iştah (pathos) yanı: Bu kısım akıllı olmamakla beraber akla uyabilir.

2- Ruhun Akıllı Yanı

a- Düşünce erdemi

b- Karakter erdemi

3.2. Aristoteles'e Göre Nasıl Erdemli Olunur?

Şimdi Aristoteles'te nasıl erdemli olunur meselesi üzerinde duralım yani ruh nasıl mükemmelleşir, tamlaşır? Erdem ruhun akla uyması halinde gelişip tam ve mükemmel olması halidir. Düşünmede ve eylemlerde erdem şudur:

a- Düşünce Erdemi: Bilgelik, doğru yargılama ve aklı başındalık. İnsanın bu vasıflarının gelişmesi eğitimle olur; zamanla, gayretle ve tecrübeyle gelişir (Aristoteles, 2009: 29)

b- Karakter Erdemi: Her durumda aşırılığa kaçmadan doğru ortayı (mesotes) tespit etme ve doğru ortayı tercih etmedir ve hep böyle yapmayı huy (tabiat) haline getirmektir. Gerçi insan yapısında doğruyu tercih edebilme potansiyeli (imkanı) vardır ama, karakter erdemi doğru olanı yapa yapa gelişir ve insan itidalli olmaya yani aşırılıklardan kaçınmaya yapa yapa alışır ve bu durum onda huy (tabiat) haline gelir (Aristoteles, 2009: 30).

Yani, Aristoteles'e göre karakter erdemi bizde doğa vergisi olarak bulunmaz. Zira, eğer karakter erdemi bizde doğuştan mevcut olsaydı zaten hep erdemli davranırdık, başka türlü yani erdemsiz davranmamız imkansız olurdu. Halbuki insanlar devamlı aşırılıklar, hatalar yani erdeme aykırı davranışlarda bulunurlar. Şu halde karakter erdemi yani fiillerin akla uygun halde olması, doğuştan değildir. Buna bağlı olarak insan erdemli olmak için gayret ederse, zamanla, yapa yapa tecrübe ile bunu kazanabilir.

Aristoteles'e göre karakter erdemi ölçülü (itidalli) olma huyudur (Aristoteles, 2009: 37) Aristoteles bununla şunu kastetmektedir: insanın aşırılık (ifrat) ile eksiklikten (tefrit) kaçınıp, akıl ile doğru ortayı tespit edip onu tercih etmesi ve bunu yapa yapa bu duruma alışması ve bu durumun ona huy olarak yerleşmesini. Ve böylece insanın hayat boyu erdemli olmasını.

Karakter erdemi konusunu Aristoteles'in misalleriyle daha açık hale getirecek olursak: mesela cömertlik bir karakter erdemidir. Çünkü cömertlik cimrilik ile savurganlık (israf) arasındaki ortadır. Cimrilik vermede eksikliklerdir ki kusurdur. Savurganlık (israf) ise vermede aşırılıktır ki, bu da kusurdur. Bu iki kusurun (yani erdemsizliğin) tam ortası olan cömertlik doğrudur ve erdemdir (Aristoteles, 2009: 39) Erdemli olmak güçtür, zira ortayı tespit etmek zordur. Mesela para harcamada kime, ne kadar, ne zaman, ne için para harcanacağına doğru ortayı tespit edebilmek zordur.

Karakter erdemi konusunda Aristoteles'ten bir başka misal daha verelim: cesaret. Aristoteles'e göre cesaret de bir karakter erdemidir çünkü cesaret korkaklık ile cüretkarlık arasındaki ortadır. Cesur olmak da zordur zira hangi şartlar altında, ne miktar tehlikeye, nasıl katlanacağını tespit etmek müşkildir (Aristoteles, 2009: 42).

Özetle erdemi" iki aşırılık arasındaki ortadır" diye tarif etmek kolaydır ama bunu hayatta tatbik edebilmek, yani erdemli olmak zordur. Aristoteles'in bu fikirleri Platon'un erdemli olmayı, erdemin ideasını bilmekle özdeş sayan görüşüne karşıdır.

4. NİKOMAKHOS'A ETİK'TE ADALET

Aristoteles ahlak anlayışı içinde, Beşinci Kitap'ta adaleti de tahlil etmiştir (1129a- s.92). Böyle yapması çok isabetlidir. Zira, adalet hem bireyler arası ilişkilerde hem de müşterek

hayatta (polis hayatında) uyulması gereken asli ilkedir. Adalet ahlakın esasıdır Müşterek hayat ile kastım toplumu genel olarak ilgilendiren ilişkiler manzumesidir. Aristoteles bu fikri “politik toplum” (politike koinonia) sözü ile ifade eder (1129b 15- s. 94). Yunanistan’da o devirde siyasi birim polis idi, yani şehir idi. Müşterek hayat ise ‘şehir halkının’ (politike koinonia) müşterek hayatı idi. Zamanımızda ise siyasi birim şehirleri de için alan ‘ülke’dir. Zamanımızda siyaset bir ülkede yaşayan halkın devlet teşkilatı içinde idaresidir. Böyle olmasına rağmen Aristoteles’in adalet anlayışı günümüz müşterek hayatı için de ilham vericidir.

Aristoteles’in Nikomakhos’a Etik’in Beşinci Kitap’ında halkın “adaletsiz insan” tabirini hangi manada kullandığını inceler. Buna göre halkın, “yasaya uymayan insana”, “çıkarıcı insana” ve “eşitliği gözetmeyen insana” adaletsiz dediğini tespit eder. Şu halde yasaya uyan ve eşitliği gözetmen insan da adaletli (adil) insandır (Aristoteles, 2009: 90). Bu tespit anahtar kelimeler “yasaya uyma” ile “eşitliği gözetme”dir. Bu iki ölçüye göre Aristoteles’in adalet anlayışı bir sistem oluşturur.

Aristoteles’e göre adalet çeşitleri:

1- Yasalara uyma manasında adalet (Aristoteles, 2009: 91).

2- Eşitliği sağlama manasında adalet (Aristoteles, 2009: 92), bu da a- Bölüştürücü adalet ve b-Düzeltilici adalet olarak iki tarzdır.

Şimdi bu fikirlerin ayrıntılarını görelim. İlk eşitleştirici adaleti açıklayalım: Eşitliği sağlama keyfiyeti iki durumda gereklidir. Birincisi ya para, mal ve unvan gibi nimetlerin paylaşılmasında eşitliği sağlama gereği olarak (yani bölüştürücü adalet). İkincisi ise iradi muamelelerde veya haksız fiile uğrama durumunda mağdur olan şahsa hakkını verme olarak (yani düzeltici adalet).

Aristoteles’in hukuk anlayışının bir boyutu da onun pozitif hukuk ile doğal hukuk ayrımı yapmasıdır (Aristoteles, 2009: 104). Zamanımızda pozitif (konmuş) hukuk denilen, (bir ülkede geçerli olan hukuk kurallarıdır. Aristoteles buna “yasayla uzlaşmayla” konmuş kurallar, der (Aristoteles, 2009: 104). Her devlette yasalar farklı olabilir. Ama bir de doğal hukuk vardır. Doğal hukuk her yerde aynıdır. İşte Aristoteles bu önemli ayrımı yapmıştır.

Aristoteles’in adalet anlayışının ana hatları bunlardır. Şimdi bu fikirleri daha ayrıntılı görelim. Aristoteles’in adaletli olmaktan ilk kastettiğinin yasalara uymak olduğunu yukarıda belirttik. Aristoteles’e göre vatandaşlar şehrin (devletin) yasalarına uymalıdır.

Aristoteles’in paylaştırıcı adalet ve düzeltici adalet hakkındaki fikirlerini açıklayalım (Aristoteles, 2009: 95-96): Paylaştırıcı Adalet: Toplumda ortak şeyleri, ortak malları ve şerefi vb. nasıl dağıtmalı? Nimetlerin paylaşılmasında adalet nedir? Aristoteles’e göre nimetler hakça paylaşılmalıdır. Hak, eşitlik. Eşitlik ise, eksikliğin ve fazlalığın olmaması halidir. Yani, hak tam ortadır (hak=eşitlik=orta) (Aristoteles, 2009: 95). Peki, bu eşitlik aritmetik eşitlik midir? Yani, hak talebinde bulunan herkese mevcut nimet (para, şeref vb.) eşit şekilde mi dağıtılmalıdır? Yani, konuyla ilgili her şahsa aynı miktar nimet mi verilmelidir? Hayır, böyle bir paylaşım adaletsiz olur. Aristoteles nimetin paylaşılmasında aritmetik eşitliği değil, geometrik eşitliği ölçü koyar. Geometrik eşitlik deyimiyle kastettiği, o konu ile ilgili şahsın o şeye kattıkları nispetinde, o şahısların değeri nispetinde mevcut kıymeti paylaşmaktır. Aristoteles bununla şunu kastetmektedir: insanlar eşit değerinde değildir, farklıdır. Şu halde daha değerli insana değeri nispetinde, o dağıtılacak şeye katkısı nispetinde nimet vermek gerekir. Kişilere değerleri ve katkıları nispetinde nimet vermek haktır.

Hak bir tür orantıdır: haksızlık eşitsizliktir, hak ise eşitliktir. Buna göre hak orta olma halidir. Yani, fazlalık ve eksikliğin olmadığı, payın tam eşit olduğu orta halidir (1131a 15, s.98). Nimetleri paylaştırmada bu orantılama, yani hak geometrik orantıdır. Aritmetik eşitlik ise düzeltici adaletin ölçüsüdür. Şimdi onu görelim:

Düzeltilici Adalet: (Aristoteles, 2009: 96) Düzeltilici adaletin esası, herhangi bir münasebette veya bir durumda eğer taraflardan biri zarara uğramış ise bu zararı telafi etmektir. Bu tür adalet de iki aşırı durumun ortasını bulmadır, yani aşırılığı gidermektir. Aristoteles 1132a ve devamındaki pasajda bu konuyu işler.

Aristoteles düzeltici adaleti medeni hukuk ve ticaret hukuku alanına giren ilişkilerden doğan haksızlıkların düzeltilmesi ile ceza hukuku alanına giren haksız fiillerin neticesinde mağdur olan kimsenin mağduriyetinin (zararının) karşılanması olarak iki kısımda inceler.²

İradi Muamelelerde Düzeltilici Adalet: Bu tür hukuki muameleler medeni hukuk ve ticaret hukuku alanına girer. Bu kısımda Aristoteles alma, satma, borç verme, kefil olma, kiralamak gibi isteyerek yapılan muameleler sonunda meydana gelen haksızlıkları ele alır (Aristoteles, 2009: 95) Kişilerin kendi iradeleri ile yaptıkları bu tür muamelelerde, bazen taraflardan biri haksızlığa uğrar. Aristoteles'e göre "düzeltilici adalet kar ile zararın ortasıdır" (Aristoteles, 2009: 98). Böyle bir durumda yargıç zarar ile karı eşleştirir, ortayı bulur. Yani, fazla olandan fazlayı alıp, eksik olana vererek eksikliği tamamlar. Böylece orta, eşitlik sağlanır. İşte bu aşırılıkları eşitleştirme, ortayı bulma, yani hakkı sağlama düzeltilici adalettir.

Haksız Eylemlerde Düzeltilici Adalet: Bu konu ceza hukuku alanına giren haksız eylemler hakkındadır. Aristoteles böyle haksız eylemlere misal olarak dövmeyi ve öldürmeyi verir (Aristoteles, 2009: 97) Bu tarz haksızlıklarda da adalet "kazanç" ile "zararın" eşitlenmesiyle sağlanmalıdır. Bu eşitlenme de aritmetik orana göre olmalıdır. Yani, dövme ve öldürme gibi haksız eylemlerde fail (suçlu) kazançlı oluyor, mağdur şahıs ise "zararlı" oluyor. Burada yargıcın kazanç ile zararı eşitlemesi gerekiyor. Aristoteles'e göre eşitlik kelimesinin yani dikaiion'un ortadan ikiye bölünmüş anlamındaki dikha'dan gelmesi de tesadüf değildir.³ Görüldüğü gibi Aristoteles adalet kavramını doğrudan olgulardan hareketle, onun pek çok yanını dikkate alarak incelemektedir.

Sonuç

Aristoteles ahlak görüşünü siyaset öğretisiyle doğrudan bağlantılı olarak ele alıp inceler. Aristoteles'e göre adalet toplu hayat için asli erdemdir. Beşeri münasebetlerin erdemi ise aşırılıklardan, eksiklikten ve fazlalıktan kaçınıp ortayı seçmek ve buna uygun eylemektir. Aristoteles'in ahlak ve erdem öğretisinin temelinde ruhun mükemmelleşmesi görüşü vardır. Buna göre ruh (canlılığı sağlayan unsur) eylemlerde ve fikirde akla uyduğu takdirde tamlaşır ve mükemmelleşir.

Aristoteles için doğru teşkilatlanma şekli polisdir (şehir). Politikacının (politikos) asli vazifesi vatandaşların (hemşehrilerinin=polites'in) iyiliğini ve mutluluğunu sağlamaktır. Mutluluğun esası da erdemli olmaktır; mutluluk ruhun erdeme uygun etkinliğidir. Erdem (arete) mükemmellik ve tam olma halidir. İnsanın erdemli olması demek, insanın ona has imkanını (potansiyelini) en iyi (agathon) şekilde gerçekleştirmesidir.

² Hatırlatma notu: medeni hukuk, ceza hukuku deyimleri ve tasnifi o devirde yoktu. Bunlar zamanımızın hukuk tasnifinin terimleridir. Biz burada konuyu anlaşılır kılmak amacıyla bu terimleri kullandık.

³ Bu kelimelerin kökeni incelendiğinde Eski Yunanca'da yargıç yani *dikatesk* neredeyse iki bölen anlamına gelen *dikhastes* olarak da görülebilir (Aristoteles, 2009: 98).

Aristoteles'e göre insanı diğer canlı türlerinden ayırt eden, ona has özelliği olan akıldır (nous). İnsan ruhunun asli işi ve asli gayesi (telos) akla uyması ve akla uygun eylemesidir. Ruhun düşünme alanında akla uymasıyla düşünme mükemmelleşir ve erdemli olur; ruhun eylem alanında akla uymasıyla da karakter mükemmelleşir ve erdemli olur.

Son olarak Aristoteles'in ahlak görüşünde Platon'un etkisinden kısaca söz edebiliriz. Aristoteles de Platon gibi doğru yaşama meselesini araştırır. Platon'a göre doğru yaşama ve erdemli olma ideal bir poliste (şehirde) ideaları temaşa (teoria) edip bilen filozofun o topluluğu akla (logos) göre düzenlemesiyle mümkündür. Filozof iyinin, erdemin ideasını görüp bilir. İyi olmak, erdemli olmak ideaları bilmektir. Aristoteles Platon'un bu görüşünün bazı kısımlarını kabul etmemiştir. Onun Platon'dan etkilendiği kısım doğru yaşamının ve mutluluğun akılla sağlanacağı görüşüdür. Ruhun vasıfları olan içgüdüler, ihtiraslar (pathos), aklın denetiminde ve yönetiminde olmalıdır. Böyle olduğu takdirde ruh mükemmelleşir.

Nikomakhos'a Etik kitabı hemen her konuda bize sunduğu özgün ahlak anlayışıyla sinema çalışmaları alanında başvurulabilecek önemli kaynaklardan biridir. Dolayısıyla bu kitap film izleme deneyimimizde de mutluluk, ahlaki olan, adalet, insan ilişkileri, cesaret, ölçülülük ve dostluk gibi konuları düşünüp değerlendirirken bize derinlikli bir bakış açısı kazandıracaktır.

Kaynakça

- Aristoteles (2009), *Nikomakhos'a Etik*. (Saffet Babür çev), Ankara, BilgeSu.
- Aristoteles (2010) *Poetika*. (İsmail Tunalı çev), İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Aristotle (1975), *The Nicomachaen Ethics*. (Hippocrates G. Apostle trans), London, D. Reidel Publishing Company.
- Copleston, Frederick (2013), *Aristoteles*. (Aziz Yardımlı, çev), İstanbul, İdea.
- Laertios, Diogenes (2007), *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. (Candan Şentuna çev.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Ross, David (2014), *Aristoteles*, (Ahmet Arslan çev.), Ankara, Kabalcı Yayıncılık.